

Miklósi Zoltán

A POLITIKAI CSELEKVÉS FOGALMAI: A SZUVERÉN ÉS A HONPOLGÁR

A modern politikai gondolkodás tradíciójában fellelhető két, egymástól független és gyakran egymással vitázó áramlat, amely a politikai cselekvés megkülönböztető jegyeit a „kivétel”, avagy a „rendhagyó”, illetve „rendkívüli” fogalmával igyekszik megragadni. Bár mindkét gondolkodási irány általában „a politikai”-nak a [a „politikai cselekvés”] természetét igyekszik megvilágítani, az egyik a szuverenitás, a végrehajtó hatalom lényegét vizsgálja, míg a másiknak a középpontjában az intézményen kívüli, populáris politikai cselekvés elemzése áll. Tágan értve, mindkét áramlat Machiavelli különböző munkáiból eredeztethető,¹ s mindkettő egy-egy huszadik XX. századi gondolkodónál éri el csúcspontját és legvilágosabb megfogalmazását, nevezetesen Carl Schmitt, illetve Hannah Arendt munkáiban. Az itt következőkben arra teszek kísérletet, hogy e két szerző műveinek elemzésével fogalmilag tisztázzam ama vonásokat, amelyek elméleteiket bizonyos mértékig egymáshoz közelítik, s hogy felszínre hozzam a közös háttérüként szolgáló feltevéseket. Ezenfelül megkockáztatok egy hipotézist azt illetően, hogy a két megközelítés konkrét politikai implikációinak feltűnő kontrasztja milyen okokkal magyarázható, dacára a közös háttérfeltevéseknek. Amellett fogok érvelni, hogy az elkülönöződés [a különbözőségük ség / az eltérés / a divergálás] mindenekelőtt az ellentétes perspektíva következménye: míg Schmitt felfogásának horizontját a nemzetközi politika és általában a nagyobb politikai entitások közötti viszony problémái alkotják, addig Arendt nézetét a valamely adott politikai kereten *belüli* egyéni vagy együttes politikai cselekvés kérdése uralja.

I. A POLITIKA MINT KIVÉTEL

A. SCHMITT

Carl Schmitt politikafogalmának fókuszában a döntés aktusa áll.² Schmitt műveiben a problémának két eltérő, habár egymástól nem független elemzése lelhető fel. A korábbi, a *Politikai teológiában* (1922) olvasható változat a kérdést formálisabb módon, a norma és a döntés [norma és döntés – *ha itt is a viszonyokról van szó*], szabály és kivétel viszonyának absztrakt elemzése útján közelíti meg. A későbbi változat közvetlenebbül kötődik a *politikai* döntés sajátos tartalmához, s ez a *Der Begriff*

¹ Talán nem véletlen, hogy a két, itt vizsgált megközelítés Machiavelli műveinek egy-egy [két legfontosabb politikai írásának] eltérő, egymástól jól megkülönböztethető értelmezésére hivatkozik, amelyek mindegyike az itáliai szerző két fő politikai írásának egyikére épül [–]. A szuverenitásra irányuló felfogás a Leo Strauss *Thoughts on Machiavelli* (Glencoe, Ill., 1958) című könyve által kezdeményezett értelmezésre támaszkodik, amelynek kiindulópontja *A fejedelem*, és legjellegzetesebb kifejtését Harvey C. Mansfieldnél leli meg (Mansfield *Machiavelli's Virtue* [Chicago: The University of Chicago Press, 1996], főképp 281–314. o.). Ezzel szemben az inkább honpolgári irányultságú megközelítést Machiavellinek egy republikánusabb értelmezése ihlette, amelyet a *Beszélgetések... J. G. A. Pocock általi „klasszikus republikánus”* olvasata példáz (Pocock *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition* [Princeton: Princeton University Press, 1974], 156–218. o.).

² Carl Schmitt, *Politikai Teológia* (Budapest: ELTE ÁJTK Tempus „Összehasonlító Jogi Kultúrák” projektumának kiadványa, 1992), 1–7. o.

*des Politischenben*³ (1932) található. E két szöveg együttes elemzése útján lehetséges feltárni a kivétel és a politika fogalmai között Schmitt által vélelmezett inherens kapcsolatot.

A *Politikai teológia* tehát a szuverenitás meghatározásával indul, amely szerint „szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt.”⁴ A *par excellence* szuverén aktus a rendkívüli állapot kihirdetése, vagy egy másik megfogalmazás szerint: a rendkívüli állapotról hozott döntés a szó legteljesebb értelmében vett döntés.⁵ E kijelentések értelmének vizsgálatához segítségünkre lehet, ha megnézzük, miben látta Schmitt a rendkívüli állapot valódi jelentőségét, és hogyan értette annak viszonyát az általában vett jogrendhez. Absztrakt módon kifejezve, minden jogrend két autonóm mozzanatot tartalmaz, a szabály vagy norma mozzanatát, valamint a döntését. A jogrend normális működése az egyes esetekre az általános normák értelmében hozott döntésekkel jellemezhető. Normális körülmények között azonban a döntések többé-kevésbé mechanikus módon születnek, az általánosságban megadott szabályoknak meghatározatlan számú esetre történő alkalmazásával, az azonos esetek egyforma elbírálásával, tehát „a döntés autonóm mozzanata a minimumra szorítható vissza”.⁶ A minden lehetséges esetre kiterjedő, mechanikusan alkalmazható, előre meghatározott szabályok eszménye azonban nem több, mint minden jogrend szükségszerű fikciója: „[a] normának homogén közvetítő közegre van szüksége”, azaz az egymáshoz a megkívánt mértékben hasonlító esetek fikciójára, ugyanis csak ekkor válik realiztikussá a minden egyes egyedi esemény sajátosságától való elvonatkoztatás, ami a szabályalkotás feltétele. Csak a bizonyos mértékig már eleve uniformizált, rendezett viszonyok vethetők normatív szabályozás alá. A kivételes esetek azonban *per definitionem* kívül esnek az általános szabályok működési körén, és a mechanikusan alkalmazható szabályok sematikus leírása pontosan itt mond csődöt. A valóban kivételes helyzetekkel való szembesülés megmutatja a döntés mozzanatának autonóm (nem derivatív) voltát, és egyszersmind mozgósítja is az efféle döntéshez szükséges képességeket. Azaz, még egyszer, a kivételes helyzetekre vonatkozó döntés: döntés a maga teljes tisztaságában.⁸ Ez tehát azt jelenti, hogy a rendkívüli állapotról hozott döntés a fennálló jogrend egészének felfüggesztését jelenti, másfelől pedig az ilyen végletes helyzetekben a jogrend másik eleme, azaz a norma vagy a szabály mozzanata teljességgel hiányzik. A valóban szuverén döntés tehát kizárólag az ilyen, a rendkívüli állapotra vonatkozó döntés, amelyben a döntés aktusa megszabadul valamennyi normatív kötelmetől és abszolúttá válik. A szuverén pedig az, aki rendelkezik az abszolút döntés képességével.

Tisztán formális nézőpontból tehát, Schmitt szerint a lényegük szerint politikai cselekedetek azok, amelyekben a jogrend döntési aspektusa mintegy feloldja magában a normatív aspektust, a legfőbb politikai aktor pedig az ilyen döntések meghozatalára felhatalmazott szuverén. Éppen ezekben a kivételes pillanatokban, amikor az általános normáknak a rendkívüli helyzetekkel szembeni [helyzetekben való] gyökeres teljes elégtelensége nyilvánvalóvá válik, derül fény arra, hogy valamely jogrendben hol rejlik a szuverenitás. A szuverenitást, azaz a politikai cselekvést éppen a minden jogrend által megkövetelt absztrakciókhoz hozzá nem idomítható, tényleges valósággal való konfrontációk teszik kiküszöbölhetetlenné. Kicsit általánosabban fogalmazva: Schmitt nézete szerint a jogrend *normális* működése a rendszer által feldolgozandó konkrét esetek némely aspektusait szükségképpen figyelmen kívül hagyó absztrakciók realiztikus voltának a függvénye. A fenti értelemben vett abszolút döntésre való (sajátosan politikai) képességet éppen az mozgósítja, amikor a jogrendszer kivételes

³ *Der Begriff des Politischen*. (München: Duncker & Humblot, 1932). A továbbiakban a könnyebben hozzáférhető angol kiadásra (*The Concept of the Political*) hivatkozom, mivel én is azt használtam (*The Concept of the Political* [Chicago: The University of Chicago Press,; Schmitt 1996]).

⁴ Schmitt 1992, 1Politikai teológia, 1. o. (Varga Csaba fordítása.).

⁵ *Uo.*, Schmitt 1992, 5. o.

⁶ *Uo.*, Schmitt 1992, 5. o.

⁷ *Uo.*, Schmitt 1992, 5. o.

⁸ *Uo.*, Schmitt 1992, 5. o.

esetekkel szembesül, és ezek fölfedik, hogy a szükségszerű absztrakciók azok, amik: absztrakciók.⁹ A politika fogalma tehát a kivételé fogalmához köthető. Fontos megjegyezni azonban, hogy Schmittnek a szuverén döntésről és a politikai cselekvésről alkotott fogalma továbbra is elválaszthatatlan magának a jogrendnek a képzetétől: a politikai aktort kizárólag jogi fogalmakkal írja le, még ha a jog határeseteként is. A szuverén nem több, mint egy hely [eddig szereplő volt] a legalitáson belül, amely kimerítően leírható a hatáskör és a fennhatóság fogalmaival. Schmitt elméletének meghatározóan jogi irányultsága az oka annak, hogy a politikai cselekvést a döntés és a norma ellentétpárjával adja meg, ezzel redukzív módon intellektualizálva a politikai cselekvést.

A *The Concept of the Political* némi további világosságot és tartalmat ad a szuverén vagy politikai döntés képzetének. Ebben a műben Schmitt arra vállalkozik, hogy a jellegzetesen politikai tevékenységek kritériumait megadja. Míg a *Politikai teológia* formális szempontból jellemezte a politikai cselekvést a norma és a döntés dichotómiájában, addig ez a munka a politikai cselekvés szubsztantív bemutatására vállalkozik. Ebben a kontextusban jelenti ki, hogy az emberi gondolkodás és cselekvés minden lényeges tartománya egy jellegzetes ellentéppárral adható meg, amelyek az adott tartományon belüli döntés kritériumául szolgálnak. Az erkölcs szférájában a döntő ellentétpár a jó és a rossz, az esztétikáéban a szép és a rút, míg a gazdaságéban a nyereséges és a veszteséges.¹⁰ Ezzel szemben a jellegzetesen politikai ellentéppár az a barát és az ellenség közötti [oppozíció].¹¹ Úgy tűnik tehát, hogy a szó voltaképpeni értelmében vett politikai döntés az a barát vagy ellenség dolgában hozott döntés. Az elsődlegesen politikai aktus valamely adott politikai egység határait szabja meg, kijelölve, hogy kik vannak belül és kik kívül. Hogy megértsük, mi az összefüggés a barát-ellenség megkülönböztetés mint a politika kritériuma, és illetve a politikai cselekvés kivételes-döntő jellegéről szóló korábbi fejtegetések között, talán nem árt szemügyre vennünk, mit mond Schmitt magáról a barát-ellenség megkülönböztetéséről. A legfontosabb tény ezzel kapcsolatban az, hogy a barát és ellenség közötti különbség nem vezethető le semmiféle előzetesen adott, általános elvből, amely az embereket bizonyos egységes jegyek alapján különböző csoportokra osztja. Nem dönthető el általános kritériumok alapján, hogy ki hová tartozik a barát vagy ellenség kérdésében. „A politikai ellenség nem szükségképpen erkölcsileg romlott vagy esztétikailag csúf; [...] De ezzel együtt ő a másik, az idegen; és természete szempontjából elégséges annyit tudnunk, hogy valamilyen különlegesen intenzív módon, egzisztenciálisan más és idegen, ezért végső esetben lehetséges a konfliktus vele. S az ilyen konfliktusok nem dönthetők el sem valamely előzetesen adott általános norma alapján, sem pedig egy nem érdekelt és ezért semleges harmadik fél által.”¹² Negatív meghatározással élve, az ellenséget semmi más nem jelöli ki, mint érzékelt egzisztenciális idegensége. A barát vagy ellenség ügyében hozandó döntés kényszerével való szembesülés tehát a döntések ama osztályának prototípusa, amelyeknél nincsen mechanikusan alkalmazható, előzetesen adott általános szabály: azaz a schmitti értelemben vett abszolút döntéseké. Az efféle döntések nem

Világosság
2002/8–9

Miklósi Zoltán:
A politikai
cselekvés
fogalmai:
A szuverén és
a honpolgár

⁹ „A kivételben a valódi élet a folytonos ismétlődések során megmerevedett mechanizmus kérégt törí át.” *Politikai teológia*, Schmitt 1992, 7. o. Az intézmények normális és kivételes működésének ellentétét jól példázza a normális hivatalviselők és a komisszárok közötti különbség schmitti tárgyalása. Míg az előbbi ügyködése során előre rögzített, általános szabályok kötik, addig az utóbbit csupán az ügy természete korlátozza: „Was die ordentliche amtliche Tätigkeiten im Gegensatz zur comission auszeichnet, liegt also darin, daß jene eine gesetzlich umschriebenen und demnach generell und vorher bestimmten Inhalt hat, wodurch sie von Ort und Zeit, der occasion, d.h. den besonderen Umständen des einzelnen Falls losgelöst wird. Dadurch wird jedoch der ordentlich Beamte an das Gesetz gebunden und die Entscheidung, die er im einzelnen Falle trifft, ist nur die Konkretisierung einer vom Gesetz generell, bereits vorher getroffenen Entscheidung. Beim Komissar dagegen steht erst im einzelnen Falle fest, wie seine Entscheidung ausfällt.” C. Schmitt, *Die Diktatur* (München: Dunckner&Humboldt, 1921), 36. o.

¹⁰ *The Concept of the Political*, Schmitt 1996, 26. o.

¹¹ *Uo.*, Schmitt 1996, 26. o.

¹² *Uo.*, Schmitt 1996, 27. o.

adhatók meg általánosságban, hanem csak a másikkal való *tényleges* konfrontáció során. E megfigyelés kiterjeszhető oly módon, hogy kimondjuk: a Schmitt által tárgyalt kivételes esetek, amelyek során a jogrend normális-mechanikus működése csődöt mond, tipikusan a politikai egység egészére vonatkozó külső fenyegetést hordoznak. Az efféle fenyegetéssel való szembesülés során minden absztrakció – a rutinszerű működés sarokköve – hasztlannak bizonyul, és a konkrét helyzeteknek a maguk egyediségében való megítélésének sajátosságosan politikai képessége mobilizálódik [ehelyett egy sajátosságosan politikai képesség mobilizálódik, amely a konkrét helyzeteknek a maguk egyediségében való megítélésére irányul].¹³ A politikai cselekvés fogalma (mint az abszolút, besorozhatatlan kivételekre adott válasz) e felfogás szerint a politikai aktor létét fenyegető ellenséggel való konfliktus (vagy lehetséges konfliktus) eseteire korlátozódik.

B. ARENDT

Arendt politikafogalma nem kötődik a jogrend semmiféle képzetéhez. Ennyiben mindenképpen átfogóbb, mint a Schmitté. Ugyanakkor nem túlzottan nehéz bizonyos strukturális hasonlóságokat felfedezni a két felfogás között. Arendt esetében a politikai cselekvés *sui generis* jellegzetességei kijelölésének tágabb kerete annak vizsgálata [jellegzetességeinek tágabb keretű kijelölése / kijelölése tágabb keretben történő]a kijelölése annak vizsgálatát jelenti – így értelmesebbnek tűnik, *de lehet, hogy ezek nem ugyanazt jelentik*, hogy a különböző emberi tevékenységformák milyen mértékben formalizálhatók és anonimizálhatók. Bár vizsgálódásainak kontextusa a politikai cselekvés, illetve és a termeléshez kötődő folyamatok közötti ellentét, a Schmitt-tel való analógiák könnyen felismerhetők. Az élet ama szféráiban, ahol az emberek a saját jólétük objektív feltételeivel kapcsolatos ügyekkel foglalkozkodnak, elmondható róluk, hogy tevékenységüket eleve adott sémák és általános szabályok irányítják. Platón hasonlatával élve (miként azt maga Arendt is teszi), a létrehozandó dolog *ideája* már eleve létezik a mesterember elméjében, még mielőtt az előállítás folyamata kezdetét venné.¹⁴ E megfigyelés azt sugallja, hogy az emberi létezés e szféráiban bizonyos, önmagukban azonosítható és alkalmazható általános szabályok döntő fontosságra tesznek szert. Valamely tárgy előállítható eleve adott és általánosítható eljárások segítségével, miközben az előállító személye névtelenségbe vagy jelentéktelenségbe süllyed. Ezeknek a tevékenységeknek a szervezőlve az eljárás mechanikus alkalmazása, s az eljárás maga elnyeli résztvevőit. A tevékenység személyes mozzanata a minimumra szorítható vissza, azaz az előzetesen adott utasítások végrehajtására. A befejezett termék „értelme” független az előállításában részt vevők személyétől.¹⁵

Ezzel szemben a voltaképpeni politikai cselekvés tereuma a többi emberrel való szemtől szembeni olyan találkozások szférája, amelyeket semmiféle tárgyiasítható folyamat nem közvetít [szemtől szemben történő]való találkozások szférája, ahol ezen találkozásokat semmiféle tárgyiasítható folyamat nem közvetíti].¹⁶ Más szóval, a többi ember spontaneitásával való szembesülés támaszt igényt arra, hogy magunk is mozgósítsuk az efféle, az eleve adott sémák alapján besorozhatatlan helyzetekre vonatkozó spontán ítélőképességünket. A politikai cselekvés, azaz a többi emberrel való közvetlen interakció mértéke a közönséggel vagy mindennapival szembeállított *nagyság*.¹⁷ Az ilyen minősített értelemben vett politikai cselekvés mindig keresztülhág a bevett normákon és

¹³ „Csak a tényleges résztvevők képesek helyesen felismerni, megérteni és megítélni a konkrét helyzetet, és dűlőre vinni a konfliktus határesetét [?].” *Uo.*, Schmitt 1996, 27. o.

¹⁴ Hannah Arendt 1958, *The Human Condition* (Chicago: The University of Chicago Press, 1958), 201–202. o.

¹⁵ *Uo.*, Arendt 1958, 160–61. o.

¹⁶ *Uo.*, Arendt 1958, 9–10. o.

¹⁷ *Uo.*, Arendt 1958, 184. o.

várakozásokon. A másokkal történő közvetlen interakciók során a velünk szemben állók kiszámíthatatlan cselekedetei miatt a termelési folyamatokban rejlő sajátos formalizálás csődöt mond, és a spontán válaszdadásra való politikai képesség mobilizálódik.¹⁸

A schmitti abszolút döntés fogalmával való analógiánaka ezen a ponton már egyértelműnek kell, hogy legyen lennie. A sajátosan politikai tevékenység Arendt felfogásában is valamilyen módon lényegileg függ össze az olyan szituációkkal, amelyek az általánosan megadott, bármely egyes politikai aktortól függetleníthető szabályok alkalmazásával már nem kezelhetők, és amelyekben a cselekvés egyedi, személyes aspektusa kerül előtérbe. Míg a politikán kívüli folyamatoknak (Arendtnél), illetve a normális intézményes működésnek (Schmittnél) a megkülönböztető jegye a cselekvő személyének háttérbe szorítása és a rutinszerű eljárás uralma, addig a *par excellence* politikai cselekvés épp ott lép föl, ahol a rutin hasztalannak bizonyul. A politika a rutinszerű eljárások alapvető elégtelenségének és a cselekvő felbukkanásának a terepe.

Megemlítendő a két felfogás egy további, mélyen gyökerező hasonlósága is. Amikor Arendt a politikai cselekvés tartományaként az emberek közötti közvetlen interakciók körét jelöli ki, nem is tér el olyan nagyon a Schmitt által járt úttól. Felidézhetjük, hogy Schmitt szerint a politikai képességeket tipikusan mozgósító helyzetek az ellenség észlelt fenyegetését hordozzák. Tehát a sajátosan politikai szituációk itt is a tőlünk lényegileg különböző másikkal való szembenézéssel járnak: a politika a redukálhatatlan *másiknak* a jelenlétét sugallja. De míg Schmittnél ez a találkozás szükségképpen ellenségek között esik meg, Arendt felfogása tágabb perspektívájú, és logikailag nem implikál mást, mint a politikai aktorok pluralitását, s az ellenséges szembenállás csupán a közöttük lehetséges viszonyok sokféleségének egyike. Továbbá Schmitt rendszerint *kollektivitások* szembesüléséről beszél, ezzel szemben Arendtnél a politikai cselekvő nem kell, hogy akár egyén, akár csoport legyen [Arendt nem határozza meg / Arendt nem tesz különbséget a között, hogy a politikai cselekvő egyén vagy csoport]. Ez utóbbi különbség később fontos lesz az itt kifejtendő érvek szempontjából, ezért később részletesebben is tárgyalom.

A most következőkben arra teszek kísérletet, hogy rendszeresebb formában világítsam meg a politikai cselekvés e két felfogásának közös feltevéseit. Az elemzés jórészt két olyan mozzanatra korlátozódik, amelyek már az eddigiekben is napvilágra kerültek. Az intézményen kívüliségről és a pluralitásról lesz szó.

II. INTÉZMÉNYEN KÍVÜLISÉG

A legmagasabb absztrakciós szinten az intézményeket különféle szabályok együtteseként lehet jellemezni.¹⁹ Ez azt jelenti, hogy az intézmények általában eljárásokat és normákat rögzítenek azzal a céllal, hogy az események meghatározatlan körére intézkedéseket írjanak elő. Természetesen minden intézmény szembesül azzal a feladattal, hogy osztályozza ama eseményeket, amelyekre választ kell adnia, s hasonlóképpen szükséges az is, hogy kijelölje az osztályozás *releváns* kritériumait. Ezért az optimális intézményes működés regulatív elve az azonos esetek egyforma kezelése. Ez az alapja ama ismerős állításnak, hogy a formális igazságosság (az egyenlők egyenlőkként kezelése) az intézmények legfőbb mércéje,²⁰ vagy éppenséggel hogy magának az intézménynek a fogalma feltételezi az efféle egyenlőséget.²¹

¹⁸ *Uo.*, Arendt 1958, 155–223. o.

¹⁹ Vö. John Rawls, *Az igazságosság elmélete* (Budapest: Osiris, 1997), 80. o.

²⁰ *Uo.*, Rawls 1997, 84. o.

²¹ Sidgwick, *The Method of Ethics* (London: Macmillan, 1907), 267. o. (ildézi Rawls *uo.*, Rawls 1997, 84. o.).

A rendes intézmények működési elve az operatív rutin.²² Az intézményes rutin általános tendenciája a cselekvés mechanizálása: az adott intézmény által kezelni rendelt események osztályozásának releváns kritériumait megállapítva megszűnik annak igénye, hogy minden egyes esetet a maga egyediségében bíráljanak el. Másképpen kifejezve, az intézmények azáltal, hogy az események egy csomó osztályára nézve előre kidolgozzák a válaszlépéseket, mintegy tehermentesítik az emberi spontaneitást az alól a szükséglet alól, hogy minden egyes külső ingerre sajátos választ kelljen adnia.²³ Az intézmények kialakulására mint az emberi élet és a válaszadást igénylő szituációk egyre növekvő komplexitásának következményére tekinthetünk. Az intézmények a kvázi-mechanikus eljárások bevezetésével felszabadítják az egyént ama kényszer alól, hogy magának kelljen törődnie e történések összességével. A spontaneitást rutinná változtatják, de éppen azért, hogy a spontaneitás egy részét meg lehessen őrizni. Ekként a spontaneitás fenntartható ama helyzetek számára, amelyek természetüktől fogva kívül esnek az intézményi rutinizálódás [rutin] körén. Az efféle intézmények léte nélkül a modernség körülményei között aligha volna lehetséges a normális emberi lét.

Nem kétséges, hogy a politikai cselekvés itt tárgyalt elméleteinek egyik közös aspektusa az intézményesülés e sajátosan modern folyamatának, illetve annak egyik értelmezésének a bírálata. Mint korábban idéztem, Schmitt megfigyelése szerint az általános normák és szabályok alkalmazhatóságának homogén közvetítő közegre van szüksége (vö. 7. lábjegyzet). Az intézményesülés tehát nem egyéb, mint az oly sok szerző által a modernitás legfőbb jellegzetességének tartott homogenizálódás másik oldala.²⁴ A homogenizáció és intézményesülés egyesített folyamatának az az értelmezése, amelyet Arendt és Schmitt bírál, hallgatólagosan feltételezi, hogy fokozatosan valamennyi politikai és társadalmi esemény a rutinszerű intézményes működés alá rendelhető, hogy tehát lehetségesnek tartja tehát, hogy végül az operatív rutin simaságát meggátoló valamennyi zavaró jelenség megszűnjék.²⁵ Arendt és Schmitt bírálata nem csupán ennek az állapotnak a nemkívánatos voltát juttatja kifejezésre (noha persze azt is), hanem inkább annak lehetőségességével kapcsolatban fogalmaz meg kételyeket. A két szerző ragaszkodása a „politika kiküszöbölhetetlenségé”-hez” azon a feltevésen nyugszik, hogy van az emberi létezésnek olyan aspektusa, amely nem szorítható be az intézményes együttélés zökkenőmentes működéséhez megkívánt formalizálás szűkös kereteibe. Mindkét szerzőnél a minden tevékenységre kiterjedő formalizálódás útjában álló végső tény maga a spontaneitás. A másik ember spontaneitásával való szembesülés saját spontaneitásunk mozgósítására támaszt igényt. Az ilyen interakciók nem formalizálhatók teljességgel, hiszen az egyes cselekedetek jelentésének központi összetevője a cselekvő személye maga.²⁶ A személyes interakciók során előforduló események értelme – szemben a termelési folyamattal – nem választható el a résztvevők személyétől. Schmitt szavaival ugyanez: bármely konkrét barát-ellenség szembeállítás csupán a résztvevők számára érthető. Ezért

Világosság
2002/8–9

Miklósi Zoltán:
A politikai
cselekvés
fogalmi
A szuverén és
a honpolgár

²² L. J. G. March–J. P. Olsen, *Rediscovering Institutions* (New York: The Free Press, 1989), 21–22. o. Vö. a következő állítás: „A politikai intézményekre vonatkozó elméletalkotás mindeddig az időbeli rend és rendszeresség magyarázatát tekintette központi feladatának.” K. Orren – S. Skowronek, „Institutions and Intercurrence: Theory Building in the Fullness of Time,” in Ian Shapiro – Russel Hardin (szerk.), *Political Order* (New York, NYU Press, 1993), 111–146. o., 111. o.

²³ Ez a leírás értelemszerűen nem egyformán illik minden intézménytípusra. A bíróságok és a közigazgatás esik a legközelebb hozzá, míg a törvényhozáshoz hasonló tanácskozó intézmények aligha illeszthetők bele ebbe a modellbe.

²⁴ Ld. például Arendt, *The Human Condition*, 1958, 35–45. o.. Schmitt rendszerint a „neutralizáció” folyamatként írja le ugyanezt. Ld. Schmitt „Das Zeitalter der Neutralisierungen und Entpolitisierungen,” in *Positionen und Begriffe im Kampf mit Weimar–Genf–Versailles. 1923–1939* (Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt, 1940).

²⁵ Talán Max Weber modernség-elmélete a legbefolyásosabb ezen felfogások sorában. Az ő számára a modernizációt mindenekelőtt a formális-bürokratikus uralom elterjedése jellemzi, amelyben a hivatal vagy az intézmény fokozatosan függetlenedik a tényleges betöltőjének a személyétől. A modernizáció tehát az intézményes működés személyes mozzanatának kiküszöbölésével egyenértékű. Ld. Max Weber, *Gazdaság és társadalom* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987), I.1, 225–232. o.

²⁶ Arendt, *uo.* 1958, 155–167. o.

az ilyen szemtől szembe találkozások ellenállnak az absztrakciónak és az általánosításnak, mivel sajátos jelentőségük éppen az egyedi mozzanatban, azaz a cselekvő személyében rejlik.

Az emberi viszonyok intézményes szabályozásának határáról szóló iménti fejtegetés némely, a modernség szociológiai jellegére vonatkozó meghatározó nézet bírálatainak vagy inkább óvatos revíziójának is tekinthető.²⁷ Az intézményeknek és az intézményen kívüli aktoroknak a politikai folyamatban betöltött szerepéről folytatott elmélkedéseknek egy másik, szorosan kapcsolódó aspektusa olyan kérdéseket vet fel, amelyek ismerősebbek a normatív politikaelmélet számára. Ezek a politikai autoritás kívánatos természetének középponti problémáit érintik. Schmitt maga úgy fogalmaz, a modern liberális jogelmélet legfőbb törekvése a konkrét állami szuverenitásnak valaminő absztrakt renddel való behelyettesítése, avagy az államhatalomnak valamiféle szellemi hatalom alá helyezése.²⁸ E törekvés szokványos megnevezése a „joguralom”, amit hagyományosan az „önkénturalom” különféle formáival állítanak szembe. E régi vita legfőbb politikai tétje, hogy *ki* – vagy éppen *mi* – rendelkezzék a végső politikai hatalommal a többi ember felett. A joguralmi álláspont (és némi terminológiai szabadosság árán ide sorolhatók a klasszikus és középkori természetjogi hagyomány bizonyos változatai is) úgy véli, minden hatalom valaminő személyfölötti normából származik, annak van alárendelve, és ennek megfelelően valamennyi uralmi aktust ehhez a normához kell mérni, akár isteni, akár ember alkotta szekuláris törvényről legyen is szó. A voltaképpen joguralom modern teoretikusai²⁹ tipikusan a tan procedurális aspektusait hangsúlyozzák, nevezetesen azt, hogy a jogrenden belüli legitím aktusok csak azok [belül csak azok az aktusok tarthatók / nevezhetők legitímnek], amelyek az alapvető eljárási szabályokat betartják. Fő céljuk a jogrendszernek egy személytelen alpnormára való redukálása, amely önmagában, bármely egyes személyre való hivatkozástól függetlenül érvényes.³⁰ Schmitt szerint ez nem más, mint a szuverenitásnak és a szuverénnek a behelyettesítése valamely általános eljárásrenddel.

Az ezzel ellentétes, Schmitt szavaival „decizionista” álláspont viszont úgy tartja, hogy a szuverenitás (ami természetéből fakadóan a „a jog felett” áll) nem küszöbölhető ki a jogrendből, vagyis minden jogrend rendelkezik egy joggon kívüli hivatkozási ponttal. A norma alkalmazásának a mozzanata (tehát a döntés mozzanata) mindig megőrzi autonómiáját, és magához a normához magához képest valami „újat és idegent” jelent.³¹ A hatalomnak való alávetettség *mindig* valamely meghatározott személynek való alávetettséget jelent,³² vagy megint másként, a végső autoritást mindig személyek, s nem normák, gyakorolják.

E megfontolások az intézmények *versus* személyek egész kérdéskörét némiképp más megvilágításba helyezik. Úgy tűnik, az intézmények működési rendjéből ki nem szorítható személyes mozzanat tézise ama további állítás mellett kötelezi el követőjét, hogy az uralom minden formájában van némi önkényesség. Schmitt maga nyilvánvaló okokból a decizionista álláspontot képviseli. Ami Arendtet

Világosság
2002/8–9

Miklósi Zoltán:
A politikai
cselekvés
fogalmi:
A szuverén és
a honpolgár

²⁷ Talán helyesebb lenne azt mondani, hogy Schmitt és Arendt bírálatainak a tárgya nem a modernség e bevett értelmezésének általános iránya (hiszen saját elméletük meglehetősen összhangban van azzal), hanem a fejlődési vonal vélelmezett lezárhatatlansága. A maguk módján mindketten azzal érvelnek, hogy az emberi viszonyok struktúrája lehetetlenné teszi az intézményesülés és homogenizáció folyamatának teljessé tételét. Számukra a modernség tehát nem a politika kiküszöbölését, hanem a politika kivételessé válását jelenti.

²⁸ Schmitt, *Politikai teológia*, 1992, 8–18. o., különösen 17. o.

²⁹ Schmitt kritikája a *Rechtstaat* némely európai kontinentális képviselőjére korlátozódik, mindenekelőtt Hans Kelsenre, s hiányzik belőle az ettől eltérő angolszász alkotmányosság tárgyalása. Ld. *uo.*, Schmitt 1992, 8–18. o. Ezzel összefüggésben akár az a feltevés is megkockáztatható, hogy a norma és a döntés formális mozzanatán alapuló dichotómia csak abban a jogi pozitivisták elméleti kontextusban tartható, amely Schmitt horizontját alkotja. Ugyanis csak az ilyen háttérfeltevések mellett igaz az, hogy ha valamely esetre semmilyen szabály nem illeszhető rá kételyektől mentesen, akkor ott csak a tiszta döntés marad. Ld. erről Ronald Dworkin, „Hard Cases” in *Taking Rights Seriously* (...), xxx [évszám, *oldal*]. o. Erre az összefüggésre Kis János hívta fel a figyelmemet.

³⁰ *Uo.* Schmitt 1992, 8–18.

³¹ *Uo.*, Schmitt 1992, 16. o.

³² *Uo.*, Schmitt 1992, 17. o.

illeti, a szuverenitás egész problematikája (néhány érintőleges megjegyzést nem számítva) feltűnően hiányzik politikai reflexióiból. Ez az első ránézésre megmagyarázhatatlan hiány némi fontosságra tesz szert e tanulmány utolsó részében, ahol a politikai cselekvés e két felfogásának felfogása el-különböződésének fő okait vizsgálom [azt vizsgálom, milyen fő okokra vezethető vissza a politikai cselekvés e két felfogásának különbsége / egymástól való eltérése / divergálása].

III. PLURALITÁS ÉS A POLITIKAI CSELEKVÉS FOGALMÁNAK KETTÉVÁLÁSA

Az itt tárgyalt politikafelfogások központi vonása a politikai aktorok pluralitásának hangsúlyos ki-mondása. Ami azt illeti, közelebbi vizsgálódás nyomán úgy is tűnhet, a politikai szereplők pluralitása nem egyéb, mint a spontán politikai cselekvés (vagy a szuverén döntés) kiküszöbölhetetlenségéről szólóe tézisének korolláriuma. Mint már volt róla szó, mind Schmitt, mind pedig Arendt felfogásában a sajátosan politikai képességek mozgósítását igénylő helyzetek a többi ember tetteivel való szembesülés szituációi. A spontaneitással való találkozás saját spontaneitásunkra támaszt igényt, azaz a tényleges politikai szituációk minden esetben a szereplők pluralitását feltételezik.

A politikai cselekvés [elméletének] két változata éppen ott válik el egymástól, ahol a politikai aktor kérdése sürgetővé válik. Mindkét verzió a politikai szereplők pluralitását feltételezi: de *ki* legyen a cselekvő? Nagyrészt az e kérdésre adott eltérő válaszok okolhatók a schmitti és arendti politikafelfogás gyökeresen eltérő konkrét implikációiért. Röviden, Schmitt számára a politikai cselekvés a szuverénhez kötődik, míg Arendt számára a politikai aktor – legalábbis potenciálisan – valamennyi [bármelyik] honpolgár vagy azok a [honpolgárok] bármely csoportja. Az itt következőkben megpróbálom felfedni e szétválás gyakran rejtett indokait.

Az itt tárgyalt elméletek közötti két, egymástól nem független különbségről már esett szó. Az egyik a különböző politikai aktorok közötti lehetséges találkozások redukált schmitti értelmezéséből fakad, míg a másik általában a politikai aktorok természetét illeti. Schmitt szerint a különböző politikai szereplők közötti minden fontos találkozás ellenséges. Ami pedig maguknak az egymással megütköző entitásoknak a jellegét illeti, azok mindig nagyobb csoportok: a barát-ellenség választóvonal nem egyének, hanem csoportok között húzódik.³³ Gyakorta éppenséggel az a helyzet, hogy magának a találkozásnak az eseménye mutatja meg, hol is húzódik a vonal — némely konfrontációk revelatív vagy heurisztikus potenciállal bírnak a sajátosan politikai határvonalakat illetően.³⁴ A Schmitt felfogását az Arendtétől megkülönböztető két vonás tehát belső összefüggést mutat: a barát-ellenség megkülönböztetés mindig csoportokat jellemez, ezért a releváns entitások mindig kollektívások.

Arendtnek a politikai eseményekről adott jellemzése mindkét korlátozástól mentes. Az ellenség-gel való találkozás éppenséggel a politika határeset, éppen azért, mert az erőszakos konfliktusok során a politikai cselekvés „revelatív jellege” a „valaki mellett” vagy „valaki ellen” bináris választásra szűkül.³⁵ Továbbá az ő számára a csoportok vagy az együttesen cselekvő emberek nem pri-

³³ *The Concept of the Political*, Schmitt 1996, 28–29. o.

³⁴ Van némi ok azt gondolni, hogy az e gondolatokat inspiráló tényleges történeti tapasztalat az első világháború kitörését követő sokkhoz kötődik. 1914-ben az egyes hadviselő országok munkásai és politikai képviselőik saját nemzeti kormányaiknak vallottak hűséget, a nemzetközi munkásszolidaritásra vonatkozó várakozások keserű megcsalására [megcsalásaként]. Ezzel a munkásosztályok állítólag kinyilatkozták, hogy elsődleges lojalitásuk hová köti őket: a konfrontáció megmutatta, hogy a nemzeti határvonalak elsődlegesen a gazdasági-társadalmiakhoz képest [fontosabbak a gazdasági-társadalmi határvonalaknál]. (Ha feltevésem helyes, és az 1914-es tapasztalat döntő volt Schmitt nézetei alakulásának szempontjából, akkor az a barát-ellenség ellentétpárt is eltérő megvilágításba helyezi. Míg néhol azzal érvel, hogy a barát-ellenség csoportosítást sokféle különbség (gazdasági, erkölcsi stb.) motiválhatja, de egyik sem *szükséges* hozzá [(vö. *The Schmitt 1996 Concept of the Political*, 26–27. o.)], addig a fenti példa azt sugallja, hogy a barát-ellenség ellentét valamiképp *sui generis*, mégpedig a nemzetek közötti határoknak felel meg [határokon alapszik].)

³⁵ *The Human Condition*, Arendt 1958, 160. o.

vilegizált szubjektumai a politikai cselekvésnek az egyénekhez képest. Már csak annak vizsgálata marad hátra, hogy mi motiválja a perspektívák e szétválását.

Ha alaposabban megvizsgáljuk Schmitt történeti észrevételeit az állam és a politika modern fogalmi apparátusának kialakulásáról, azt tapasztaljuk, hogy politikafogalmát a nemzetközi politika körében tett megfigyelések ihlették. Már a *The Concept of the Political* nyitómondata („Az állam fogalma feltételezi a politika fogalmát”³⁶) is ezt sugallja. Úgy tűnik, a politika elsődleges tényei az egymással szemben álló államok. E feltevés történeti háttere a 17XVII. és a 18XVIII. század európai politikai színtere, amelyet az abszolutista, illetve dinasztikus államok mint a politika kizárólagos szereplői uraltak, s az egyes államokon *belüli* szereplők gyengék voltak vagy egyszerűen nem léteztek voltak. Az abszolutista államnak nem volt vele egyenlő alapon álló párja saját hatókörén *belül*: ott megszűnt a politikai szereplők pluralitása. Ezért a polgárháborútól vagy a forradalomtól eltekintve minden, az állami kereteken belüli esemény politika alattinak tűnt.³⁷ Ez az állapot alapvetően megváltozott a rákövetkező századok során, a dinasztikus államok fokozatos demokratizálódásával. Ezt a fejleményt Schmitt mint „az állam és a társadalom összefonódása”-ként írja le, amelynek eredményeként korábban politikán kívüli ügyek, például a gazdasági és a szociális kérdések politikai és államügyekké váltak. Mindemellett a gazdaság- vagy társadalompolitika stb. csupán „másodlagos politika fogalmak”,³⁸ és csak az teszi őket politikaivá, hogy bennük is fellelhető valaminő antagonisztikus mozzanat, amely az eredeti barát-ellenség megkülönböztetésre emlékeztet.

E történeti reflexiók mind azt támasztják alá, hogy Schmitt politika fogalma a nemzetközi politika tapasztalatának a köréből származik. Ez megmagyarázza a barát-ellenség csoportosítás elsődlegességét csakúgy, mint azt, hogy miért a szuverént tartja a politika kitüntetett szereplőjének. A nemzetközi politika kontextusában nem teljesen irreális az a feltevés, hogy a különféle szereplők közötti lehetséges viszonyok halmaza a barát vagy ellenség bináris választására szűkül. A nemzetközi politika inherensen antagonisztikus mozzanata később, amikor a szuverén többé már nem a politika kizárólagos szereplője, áthelyeződik a belpolitika területére. Azonban a belpolitika származékos jellegét illusztrálja, hogy Schmitt szerint a belpolitika kérdései csak határesetekben válnak teljes egészében politikaivá, tehát akkor, amikor magának a politikai egységnek – az államnak – az egységét felbontják, vagyis amikor már nincs értelme belső kérdésekről beszélni.³⁹

A nemzetközi politika primátusa a szuverenitás kérdésének jelentőségét is megmagyarázza. A nemzetközi politikában minden állam kénytelen egységes, egyakarató szereplőként fellépni. Bár a politika e felfogásának előfeltétele a szereplők pluralitása, itt a – külső fenyegetettség miatt belülről egységes – államok pluralitása kerül a középpontba. Az ellenséggel való konfliktus „az egység vagy szembenállás legmagasabb fokát”⁴⁰ váltja ki: belülről végletesen egységesített, egymást kölcsönösen fenyegető aktorok sokaságát hozza létre. Nem csoda tehát, hogy a nemzetközi politika perspektívája által dominált szemléletben a politikai aktor kérdése a szuverén javára dől el a honpolgárral szemben, azaz az egyetlen javára, szemben a sokaságéval. A szuverenitás fogalma azért válik sürgetővé, mert valamely politikai egységen belül valóban csak egyetlen szuverén lehetséges, és a nemzetközi politika telítve van olyan szituációkkal, amelyek szuverén döntést követelnek. A politika szereplőinek aktorainak felbomlása [?] valóban kivételes eset a belpolitika színpadán. Az

Világosság
2002/8–9

Miklósi Zoltán:
A politikai
cselekvés
fogalmai:
A szuverén és
a honpolgár

³⁶ *The Concept of the Political*, Schmitt 1996, 19. o.

³⁷ A politikának az államra hivatkozó definíciója mindaddig igazolható, „amíg az állam valóban tisztán és egyértelműen az eminens entitás, amely csak nempolitikai csoportokkal és ügyekkel áll szemben — azaz ameddig az állam a politika feletti monopóliummal bír. Ez volt a helyzet mindaddig, amíg az állam [...] (a tizennyolcadik században) el nem ismerte a társadalmat mint antitetikus erőt.” *Uo.*, Schmitt 1996, 22. o.

³⁸ *Uo.*, Schmitt 1996, 22.

³⁹ „Ha a belpolitika elsődlegességének a kontextusában akarunk politikáról beszélni, akkor ez a kifejezés már nem megszervezett nemzetek közötti háborúra, hanem a polgárháborúra utal.” *Uo.*, Schmitt 1996, 32. o.

⁴⁰ *Uo.*, Schmitt 1996, 26. o.

államközi viszonyok terén viszont az egzisztenciális fenyegetettség talán az egyik leggyakoribb jelenség, legalábbis a 16XVI–19XIX. századi európai történeti öntudat számára. Itt a szabály és kivétel hagyományos hierarchiája megfordul: a rendkívüli helyzetek jelentik a szabályt, a szuverén aktus igénye folytonos. A nemzetközi politika perspektívája a szuverént tünteti ki.

Az Arendt felfogásával való ellentét rövid kommentárt igényel csupán. Arendt számára az archetipikus politikai tapasztalat a görög poliszé. A tulajdonképpeni politikai cselekvés mindig valamely adott politikai egységen *belül* megy végbe, s nem különböző ilyen egységek *között*. A nemzetközi politika perspektívája csaknem egészében hiányzik reflexióiból, s aligha véletlen figyelmetlenségből csupán. Szerinte – szemben Schmitt felfogásával – a fegyveres konfliktus vagy az erőszak a politikai cselekvés határesetete. S a belpolitikai színtér dominanciája arra is magyarázatot ad, hogy miért a honpolgár – illetve a honpolgárok tetszőleges csoportja – a preferált politikai szereplő. Mivel a politikai cselekvés itt tárgyalt felfogásainak sarokköve a politika szereplőinek a pluralitása, és az itt használt minősített értelemben vett pluralitás csak egyenlők között lehetséges,⁴¹ szükségszerűnek tűnik, hogy egyetlen szereplő sem lehet kitüntetett a szervezett politikai közösségen *belül*. Ezért aztán az is elkerülhetetlen, hogy Arendt számára a politikai aktor kérdése a sokaság, azaz a honpolgárok összessége javára dől el. A államközi perspektíva hiánya felel azért a vélekedéséért is, hogy magának a szuverenitásnak a fogalma idegen a valódi republikánus kormányzás eszméjétől.⁴² A szuverén léte ugyanis a politika egyik szereplőjét mérhetetlenül a többi fölé emeli, ezzel elpusztítva a szereplők fenti értelemben vett pluralitását.

Tehát a két felfogás radikálisan eltérő politikai implikációiért a perspektívák különbsége okolható. Mindkét változat a politika sajátos, csak rá jellemző tényeit a szereplők szükségszerű pluralitására vezeti vissza, s ezzel bizonyos agonisztikus jelleggel ruházza fel azokat. De míg az államközi konfliktusok perspektívája e megfigyeléseket a szuverenitás elméletének irányába fejleszti, a valamely szervezett politikai közösségen belüli politikai cselekvés kiindulópontja republikánus orientációhoz vezet. Végső soron ez felel azért, hogy az egyik a szuverén, a másik pedig a honpolgár javára válassza meg a politika kitüntetett szereplőjére vonatkozó kérdést.

IRODALOM

- Arendt, Hannah 1958. *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Arendt, Hannah 1990. *On Revoulution*. London: Penguin Books.
- Dworkin, Ronald [évszám]. *Hard Cases*. In uő: *Taking Rights Seriously*. [hely: kiadó]
- Mansfield, Harvey C. 1996. *Machiavelli's Virtue*. Chicago: The University of Chicago Press.
- March, L. J. G.–Olsen, J. P. 1989. *Rediscovering Institutions*. New York: The Free Press.
- Orren, K.–Skowronek, S. 1993. *Institutions and Intercurrence: Theory Building in the Fullness of Time*. In Shapiro, Ian–Hardin, Russel (eds.): *Political Order*. New York: New York University Press. 111–146.
- Pocock, J. G. A. 1974. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton: Princeton University Press.
- Rawls, John 1997. *Az igazságosság elmélete*. Budapest: Osiris.
- Schmitt, Carl 1921. *Die Diktatur*. München: Dunckner & Humblot.
- Schmitt, Carl 1940. *Das Zeitalter der Neutralisierungen und Entpolitischenungen*. In uő: *Positionen und Begriffe im Kampf mit Weimar–Genf–Versailles, 1923–1939*. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt.
- Schmitt, Carl 1992. *Politikai teológia*. Budapest: ELTE ÁJTK.
- Schmitt, Carl 1996. *The Concept of the Political*. Chicago: The University of Chicago Press. (Eredeti kiadása: *Der Begriff des Politischen*. München: Duncker & Humblot, 1932.)
- Sidgwick, Henry 1907. *The Method of Ethics*. London: Macmillan.
- Strauss, Leo 1958. *Thoughts on Machiavelli*. Glencoe, Ill.
- Weber, Max 1987. *Gazdaság és társadalom*. I. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

⁴¹ *The Human Condition*, Arendt 1958, 30–31. o.

⁴² Hannah Arendt, *On Revoulution* (London: Penguin Books, 1990), 24. o.